

За межі зеленішої трави:

стратегії відновлення
українського культурного
поля понад кордонами

ukrainian
institute

ЗМІСТ

Вступ і методологія дослідження	2
Українське інтелектуальне поле: контекст	5
Характеристики поля	5
Формування і збереження зв'язків	7
Досвіди об'єднання	9
Повномасштабне вторгнення: виклики і потреби	12
Сталість	12
Фінансування	14
Залучення спеціаліст_ок	15
Досвід проживання війни	16
Бюрократичні аспекти	17
Зв'язки й мережі: виклики і потреби	18
Міграція та вимушене переміщення	18
Інституційна взаємодія та обмін досвідом	22
Суб'єктність українських працівни_ць культури	26
Висновки та рекомендації	31

ВСТУП І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Повномасштабне російське вторгнення 2022-го посилило тенденції виїзду ми_стких і культурних професіонал_ок, зокрема зі сфери візуального мистецтва, за межі України, що загострює проблему втрати інтелектуального капіталу. Іноземні культурні інституції й донори підтримують українських працівни_ць культури, водночас це підтримання переважно є або кризовим, або спрямованим на їх інтеграцію в культурний простір інших країн, а не на збереження цілісності українського інтелектуального поля та розбудову зв'язків у його межах.

Метою дослідження було описати та проаналізувати досвіди взаємодії й практики формування та укріплення зв'язків в умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну між українськими й іноземними інституціями та працівни_цями сфери візуального мистецтва, які виїхали з України понад два роки тому або мають високий рівень мобільності, а також надати рекомендації іноземним працівни_цям культури щодо розвитку можливостей для підтримання українських культурних дієв_иць у сфері візуального мистецтва, щоби зберігати їхній зв'язок з українським інтелектуальним полем.

Завдання дослідження

1. Виявити наявні практики укріплення зв'язків у межах українського інтелектуального поля у сфері візуального мистецтва.
2. Визначити, як формуються зв'язки між інституціями в Україні та культурними дієв_ицями, які перебувають за кордоном, або тими, хто в Україні та має високий рівень мобільності.
3. З'ясувати потреби щодо співпраці з іноземними та українськими інституціями в контексті розбудови зв'язків у межах українського інтелектуального поля.
4. Визначити чинники, які найбільше впливають на співпрацю.
5. З'ясувати, як побудувати сталу співпрацю з українськими культурними інституціями.

Концептуалізація

Ми визначаємо українське інтелектуальне поле у сфері візуального мистецтва як систему мереж, зв'язків, практик та взаємодій між мистецтвинами, спільнотами, інституціями та іншими працівниками культури, які мають справу з візуальним мистецтвом і пов'язані з українським контекстом, але можуть перебувати поза Україною.

Методологія дослідження

Дослідження складалося з двох етапів: кабінетного та польового, у якому ми застосували якісний підхід.

Під час кабінетного етапу дослідження ми опрацювали матеріали й результати асамблеї «Зеленіша трава? Культивування взаємозв'язків в українських культурних спільнотах понад кордонами», організованої Українським інститутом та CEC ArtsLink (Нью-Йорк, США) протягом 30 листопада — 2 грудня 2022 року у Варшаві. Команда дослідження опрацювала вступну частину й вступну промову Катерини Ботанової *Everything Everywhere All at Once: Facing the Reality of Rebuilding Culture in Post-War Ukraine*, презентації *Needs of Ukrainian culture during the war and recommendations for the next steps*, *Art Residencies' Adaptation to New Challenges During the War*, *Activities of the Ukrainian Cultural Foundation and the state of culture and creative industries during the war*, *International Experience, Part 1*, *International Experience, Part 2*, *Surviving by developing: Ukrainian Emergency Art Fund. 9 months and 9 days of action*, презентацію Міністерства культури та інформаційної політики України, дискусії *Independents Panel Discussion*, *NGOs Panel Discussion*, *Private Institutions Panel Discussion*, *Museums and State Institutions Panel Discussion* та *The NGO Community Panel Discussion*.

Польовий етап дослідження відбувся протягом серпня — вересня 2023 року. У межах польового етапу було проведено 12 глибоких напівструктурованих інтерв'ю з 4 групами людей із сектору візуального мистецтва, а саме — 3 інтерв'ю з культурними працівниками, які виїхали з України понад 2 роки тому, 3 інтерв'ю з культурними працівниками з високою мобільністю, 3 інтерв'ю з представниками культурних інституцій, які залучають українців із-за кордону, та 3 інтерв'ю з представниками культурних інституцій, які могли б залучати українців із-за кордону, але не роблять цього. Основним критерієм відбору інформантів був їхній досвід залучення до сфери візуального мистецтва й взаємодії з працівниками культури цієї галузі, зокрема, після 24 лютого 2022 року. Наявність у вибірці як індивідуальних праців-

ни_ць культури, так і представни_ць інституцій дала змогу зрозуміти особливості українського інтелектуального поля з різних перспектив. Розмови відбувалися в Zoom і тривали в середньому 1 годину.

Обмеження дослідження

- Це дослідження є розвідувальним, оскільки такі студії в Україні, які б звертали увагу на різні аспекти зв'язків усередині українського інтелектуального поля у сфері візуального мистецтва, зокрема, з початку повномасштабного вторгнення, не проводилися.
- Вибрана методологія дає змогу помітити й описати особливості, проблеми та тенденції щодо зв'язків усередині українського інтелектуального поля у сфері візуального мистецтва, водночас результати дослідження не можна поширювати на всіх представни_ць цієї галузі. Це дослідження не є вичерпним, а викладені в ньому теми потребують подальших студій.
- Проєкт передбачав обмежену кількість глибинних інтерв'ю, а тому сформована вибірка експерт_ок не може претендувати на відображення всіх наявних досвідів представни_ць сфери візуального мистецтва.
- Дослідницька команда не проводила інтерв'ю з представни_цями іноземних культурних інституцій, а тому ми не можемо врахувати й проаналізувати їхній погляд на досвід співпраці з українськими культурними дієв_ицями.

УКРАЇНСЬКЕ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ ПОЛЕ: КОНТЕКСТ

Основні фокуси асамблеї «Зеленіша трава? Культивування взаємозв'язків в українських культурних спільнотах понад кордонами», яку організували Український інститут та CEC ArtsLink (Нью-Йорк, США) і яка відбулася 30 листопада — 2 грудня 2022 року у Варшаві, стосувалися умов праці, вимушеної міграції, спільнот, зв'язків між українськими культурними дієв_ицями та інституціями. Учасни_ці асамблеї ділилися досвідом трансформації їхньої особистої або інституційної діяльності в перші місяці повномасштабної війни. Вони також згадували про те, як їм вдалося адаптуватися й налагодити роботу в умовах повномасштабного вторгнення, зокрема безпекових ризиків, вимушеного переміщення частини команд, відімкнення електроенергії.

На думку учасни_ць дослідження, досвіди об'єднання і солідарності після 24 лютого 2022 року є одними з ключових характеристик українського інтелектуального поля у сфері візуального мистецтва. Це стало можливим завдяки наявності спільнот і попередніх зв'язків між українськими працівни_цями культури. Водночас вони згадували, що в умовах повномасштабної війни посилювалося відчуття різноманітності всередині поля. Крім цього, переміщення частини культурних дієв_иць за кордон загострило проблему випадання з поля. А тому з'явилася потреба в цілеспрямованому збереженні й розбудові сталих міжкордонних зв'язків у межах українського інтелектуального поля.

Характеристики поля

Однією з гіпотез нашого дослідження було те, що українське інтелектуальне поле у сфері візуального мистецтва є цілісним. Ми пропонували учасни_цям інтерв'ю надати їхнє власне визначення цілісного українського інтелектуального поля й відреагувати на

визначення, запропоноване дослідницькою командою. Водночас під час глибинних інтерв'ю інформант_ки **підважували визначення українського інтелектуального поля як цілісного**. Учасни_ці інтерв'ю зазначали, що воно не було цілісним до повномасштабної війни. Водночас згадували про те, що деякі зв'язки стали міцнішими після 24 лютого 2022 року.

Інформант_ки характеризували українське інтелектуальне поле у сфері візуального мистецтва як **гетерогенне, неоднорідне, немонолітне, пористе, клаптикове¹, колаж**. На їхню думку, брак цілісності й наявність різнорідних поглядів і думок не є негативними характеристиками поля, а, навпаки, відображають різношаровість і різнорівневість мереж взаємодії.

Гетерогенність, різнотиповість, різношаровість, різна якість цих зв'язків є фантастична, і так має бути. Тобто якраз це треба підтримувати. Не треба намагатися уявити собі якусь певну єдність, а важливо, навпаки, бачити й підтримувати, щоб цих зв'язків на різних рівнях і різної якості було якомога більше.

Культурн_а працівни_ця, як_а виїхал_а з України

На думку учасни_ць дослідження, у межах українського інтелектуального поля в умовах повномасштабної війни наявні **різнорідність і різноманіття досвідів**, оскільки люди виїхали або залишилися в Україні, хтось живе в українських містах, більш віддалених від активних бойових дій, натомість хтось живе в більш небезпечних населених пунктах, частина культурних дієв_иць перебуває на фронті, деякі пережили окупацію, у когось близькі загинули або живуть на тимчасово окупованих територіях. Через це з'являються **конфлікти або розриви**, посилюється дистанція, але також відбувається **об'єднання**. Під час інтерв'ю інформант_ки згадували, що відчують ризик **випасти з поля в умовах перебування за кордоном через інакшість досвідів, фізичну дистанцію та географічну відстань**.

Іноді виникає відчуття випадання, і я розумію, що це відбувається буквально чисто тому, що в нас уже інший досвід, і фізично ми розділені цією дистанцією, що це як географічна відстань, і оцей момент безпеки та небезпеки фізично відчувається.

Культурн_а працівни_ця з високою мобільністю

¹ Печворк.

Формування і збереження зв'язків

Інформант_ки згадували про важливість **свідомого підтримання й збереження зв'язків** з Україною. Деякі учасни_ці інтерв'ю намагалися зберігати зв'язки через повернення в Україну, спілкування з українськими культурними дієв_ицями та проєкти в Україні. На думку частини інформант_ок, ті, хто перебуває не в Україні, інколи мають самі ініціювати контакт із тими, хто залишився. Інформант_ки також згадували про посилення зв'язку мистецьких практик із національною ідентичністю, українським контекстом, географічною належністю після початку повномасштабного вторгнення. Під час асамблеї зазначали, що частина українських культурних дієв_иць, які виїхали за кордон після 24 лютого 2022 року, говорить про те, що вони перебувають за кордоном тимчасово, не хочуть укорінюватися, а навпаки, повернутися й брати участь у культурному житті України. Водночас не всі українські культурні працівни_ці можуть мати бажання та змогу повернутися в Україну. Тому існує потреба в розробленні й втіленні програм для збереження та розвитку наявних зв'язків, які можуть бути втрачені без цілеспрямованого підтримання з боку культурних інституцій.

Одним із ключових чинників, які впливали на формування зв'язків і мереж усередині українського інтелектуального поля до початку повномасштабної війни, учасни_ці інтерв'ю називали політику **децентралізації**. На їхню думку, політика децентралізації посилила агентність й ініціативність регіональних працівни_ць культури. Це вплинуло на розвиток культурного життя в маленьких містах, можливості для обміну досвідом, мережування та налагодження партнерств. Зв'язки, які сформувалися між працівни_цями культури різних міст, могли впливати на рішення щодо того, куди після 24 лютого 2022 року виїхали ті, хто перебували в більш небезпечних місцях. Крім цього, під час асамблеї Михайло Глибокий, директор з розвитку Міжнародного благодійного фонду «Ізоляція. Платформа культурних ініціатив», згадував про те, що зв'язки, вибудовані завдяки можливостям політики децентралізації, допомогли фонду 2022-го оперативного переспрямувати частину проєктних коштів на підтримання українських працівни_ць культури й територіальних громад.

Учасни_ці інтерв'ю згадували про те, що інколи зв'язки всередині поля формуються через **ціннісні виміри або за дослідницькими інтересами**. Це уможлиблює професійний діалог і критику, інтелектуальну дискусію. Крім цього, як прояв ціннісних позицій та їх проговорення наводили приклади бойкоту великих культурних інституцій частиною працівни_ць культури, зокрема Мистецького

арсеналу або PinchukArtCentre². Ці кейси унаочнювали дискусії з аргументацією з різних позицій, що, серед іншого, є свідченням наявності відносин між працівни_цями культури.

Учасни_ці інтерв'ю згадували про об'єднання в умовах повномасштабної війни через **локальні зв'язки**, які сформувалися до вторгнення. Наприклад, говорили, що інколи культурні дієв_иці гуртуються за принципом належності до культурних спільнот певних міст, що утворилися до повномасштабного вторгнення, але в умовах загрози російської агресії вимушені були переміститися до інших населених пунктів в Україні або за кордон. Це також може впливати на рішення виїхати в конкретне місце, якщо в ньому перебувають представни_ці спільноти, до якої належить культурн_а працівни_ця. За словами одн_ієї інформант_ки, зв'язки зі спільнотою підтримували на новому місці і професійно, і психологічно.

Мені пощастило, що я за кордоном потрапила в місто, куди вибралися дуже багато [мешкан_ок деякого українського міста] саме з мистецького середовища, буквально пів культурного [деякого українського міста] перемістилося. І це дає не тільки атмосферу для праці, а підтримання одне одного. Це, напевно, більш важливо навіть, ніж якісь робочі можливості. Просто щоб не з'їхати з глузду.

Культурн_а працівни_ця з високою мобільністю

Про важливість **спільнот** після початку повномасштабного вторгнення та потребу їх створення згадували й учасни_ці асамблеї. На дискусії The NGO Community Panel Discussion Діана Берг, активістка та засновниця ГО «Платформа ТЮ», згадувала про підтримання спільноти підлітків, яка сформувалася навколо «Платформи ТЮ» у Маріуполі, навіть попри недоступність фізичного простору й перебування частини представни_ць спільноти не в Україні. Водночас під час дискусії NGOs Panel Discussion Наталія Маценко, незалежна кураторка, яка представляла на асамблеї міжнародний лендартсимпозіум «Могриця», зауважувала складність підтримання й розвитку спільноти в умовах браку сталого фізичного простору. На думку Олени Афанасьевої, керівниці Центру культурного розвитку «Тотем» у Херсоні, ймовірно, після повернення до Херсона робити центр тяжіння доведеться не з тією спільнотою, яка була в місті до повномасштабного вторгнення. Це може потребувати додаткових ініціатив для налагодження внутрішніх зв'язків і творення спільнот.

Учасни_ці інтерв'ю згадували, що повномасштабна вій-

² Детальніше про ситуації в Мистецькому арсеналі та PinchukArtCentre.

на вплинула на збільшення можливостей для **мережування** й налагодження **партнерств**. Однією з причин цього називали те, що збільшилася кількість культурних дієв_иць, які репрезентують Україну на міжнародному рівні. Під час панелі *Private Institutions Panel Discussion* Ксенія Малих, керівниця «Дослідницької платформи» в PinchukArtCentre, згадувала, що після початку повномасштабної війни в PinchukArtCentre зросла кількість міжнародних проєктів, які презентують українське сучасне мистецтво. Крім цього, вона зазначила, що працівни_ці PinchukArtCentre використали попередні зв'язки й партнерства з іноземними інституціями, щоби змінити їхню програму й представити українське мистецтво в просторах цих інституцій. Водночас це було наслідком «швидкої» реакції з боку іноземних працівни_ць культури на початок повномасштабної війни, що може ускладнювати перетворення взаємодій, зумовлених кризовими обставинами, на сталі партнерства.

Мережування й ці партнерства стали більш flexible³. Ми радісно ділимося контактами, тому що ми розуміємо, що ми сьогодні не лише сам за себе, не лише за свою інституцію, але й глобально більше представляємо Україну. Тому ми зацікавлені, щоб це мережування відбувалося більш ефективно.

Представни_ця інституції, яка залучає україн_ок із-за кордону

На погляд учасни_ць дослідження, **зв'язки всередині українського інтелектуального поля у сфері візуального мистецтва підтримують спільноти й дієв_иці**. Вони також згадували про колективну відповідальність і низову кооперацію з боку працівни_ць комунальних і державних закладів культури, які продовжують працювати й репрезентувати українську культуру в умовах відсутності профільного міністра. Це може свідчити про ефективність політики децентралізації та спроможність культурних інституцій брати на себе відповідальність і виконувати зобов'язання перед іноземними партнерами та донорами. Водночас це вказує на потребу посилення місцевих спільнот, зокрема через створення програм налагодження зв'язків із тими, хто виїхав, інтеграцію внутрішньо переміщених культурних працівни_ць, облаштування фізичних просторів для спільнототворення.

Досвіди об'єднання

На думку учасни_ць інтерв'ю, українські культурні дієв_иці об'єдналися заради **спільної мети**, яка з'явилася внаслідок повно-

³ Гнучкими.

масштабного вторгнення, — перемоги України й повного відновлення її територіальної цілісності в межах міжнародно визнаних кордонів. У контексті цієї спільної мети говорили про *солідарність усередині поля, внутрішню солідарність*. Вони також згадували про об'єднання через загальну травму. Серед причин також називали загрозу фізичного знищення культурних артефактів і символічну заборону та переслідування за належність до української культури на тимчасово окупованих територіях.

До вторгнення в мене було враження більшої роз'єднаності, більшої атомізації середовища і в плані як ком'юніті... так і в плані ідейному. А зараз є відчуття, що є якась ідея загальна, на яку більш-менш усі працюємо.

Культурн_а працівни_ця з високою мобільністю

В інтерв'ю також згадували про важливість проявляти солідарність з іншими країнами, які страждають від імперських колоніальних політик, зокрема вибудовувати мережі солідарності з мешкан_ками країн Азії, Африки або Латинської Америки. Це пов'язували з потребою взаємодіяти з людьми, які зазнають несправедливості, імперського колоніального гноблення. На думку одн_ієї учасни_ці дослідження, одним із викликів для українських культурних працівни_ць у взаємодії із цими людьми є спроба представити український досвід переживання повномасштабної війни як найбільш складний і травматичний. Водночас така «змагальність» може стати перешкодою в налагодженні розмови й діалогу з представни_цями цих країн.

Одним із ключових чинників такого об'єднання називали консенсус щодо неможливості **взаємодії з російськими культурними дієв_ицями**⁴. Це означало неможливість брати участь у спільних подіях або працювати в межах одного проєкту до перемоги України й повного відновлення її територіальної цілісності в межах міжнародно визнаних кордонів. Водночас деякі інформант_ки зазначали, що, попри їхнє підтримання бойкоту на початку повномасштабного вторгнення, ситуація щодо контакту з росіянами може змінюватися. Це пов'язано з тим, що слідування такому бойкоту може виключати україн_ок із міжнародних дискусій і проєктів. Крім цього, учасни_ці інтерв'ю згадували про брак консенсусу або суспільної угоди щодо того, що саме означає бойкот російської культури чи на що він поширюється, наприклад на радянські матеріали.

⁴ Детальніше про це — у підрозділі «Суб'єктність українських працівни_ць культури».

Є об'єднаність ідеєю перемоги... яка об'єднуюча, яка згладжує непорозуміння і конфлікти <...>. Є більш-менш якийсь принцип, з яким погоджуються всі, — це неспівпраця з росіянами.

Культурн_а працівни_ця з високою мобільністю

Якщо ці люди, ці російські культурні діячі мають за собою слід відкритої підтримки Путіна, анексії Криму, тобто роботи в російських пропагандистських медіа. То, звичайно, ті факти абсолютно необхідно проговорювати і ставити організаторів до відома. Такі речі не можна допускати. Але [є] цей спектр інших можливих російських культурних діячів, з якими так чи інакше нам доведеться сідати за один стіл. І можливо, це непогано. Тому що якби ці діалоги і ці конфлікти теж важливі для того, щоб і ми самі, і різні західні аудиторії не у віртуальному просторі, не у своїх головах, а в реальності чули оце неспівпадіння, оцей величезний морально-етичний конфлікт, який існує між нами.

Культурн_а працівни_ця, як_а виїхал_а з України

ПОВНОМАСШТАБНЕ ВТОРГНЕННЯ: ВИКЛИКИ І ПОТРЕБИ

Під час асамблеї та інтерв'ю працівни_ці культурної сфери проговорили наскрізні виклики та потреби для їхньої професійної діяльності, які є підґрунтям для аналізу зв'язків і характеристик усього інтелектуального поля. Ключовими потребами, на їхню думку, була **сталість та можливості для інституційного розвитку**, які пов'язані з фінансуванням в умовах повномасштабної війни й обмеженою кількістю фахів_чинь, а також їх міграцією.

Сталість

У своїй промові під час асамблеї Катерина Кравчук, співзасновниця ГО *Lanka.pro*, представила результати дослідження потреб українських працівни_ць культури під час війни. Вона зазначила, що з початку повномасштабного вторгнення багато організацій перемкнулося зі своєї основної програмної діяльності на реактивну роботу.

Одним із прикладів є перерозподіл ресурсів у відповідь на пропозиції іноземних партнерів. Під час інтерв'ю представни_ці інституцій зазначали, що на початку повномасштабного вторгнення це було доцільно. Водночас учасни_ці дослідження висловлювали потребу в підтриманні **відновлення програмної та інституційної діяльності**, та допомозі в реалізації своєї візії поза конкретними проектами.

Під час асамблеї та інтерв'ю учасни_ці зазначали, що 2022-го виникла велика кількість запитів на співпрацю, значна частина яких була точковими на короткострокові проекти, наприклад на проведення однієї виставки. Проте постійна реакція на ці запити меншою мірою відповідає їхнім стратегічним цілям. У контексті міжнародної співпраці це може обмежувати способи взаємодії

або безпосередньо впливати на якість співпраці. Поступове повернення до планової міжнародної співпраці іноземних інституцій 2023-го є можливістю для перевинайдення взаємовигідних способів взаємодії для обидвох сторін.

А далі [2023 року] [іноземні] інституції всі вийшли на свій звичайний ритм, і у когось є заплановані раніше українські проєкти або участь українських художниць, художників, то вони є, але вже не в такому інтенсивному режимі, як було. І це не обов'язково погано, тому що перший час сама якість цих висловлювань не була контрольованою. Тобто все, що українське, було добре, і тому ми не завжди з точки зору якості мистецького висловлювання виглядали достойно. Я маю на увазі взагалі Україну зараз, а не нашу інституцію. Зараз вже другий рік повномасштабного вторгнення. Він вже більше про якість, про глибинне пізнання того, що таке є українське мистецтво. І тому інтенсивність знизилась, але я б сказа_ла, якісна взаємодія поглибилась.

Представни_ця інституції, яка залучає україн_ок із-за кордону

Учасни_ці інтерв'ю висловлювали **потребу в розширенні горизонтів планування** не тільки щодо співпраці з іноземними інституціями, а й щодо індивідуальної мистецької діяльності та програмної роботи українських інституцій. Деякі терміни для співпраці й реалізації проєктів вони характеризували як *нереалістичні, менеджмент кризовий і такий, що відбувається похапцем*. Зокрема, працівни_ці, які мали досвід співпраці з іноземними інституціями, наголошували, що цим організаціям притаманний розміреніший темп роботи. На їхню думку, деякі практики цих інституцій можна інтегрувати в українські процеси для можливості аналізу проєктів, ефективного управління ресурсами, підвищення якості мистецьких продуктів, синхронізації горизонтів планування з європейськими інституціями для можливостей побудови продуктивної співпраці. Водночас діяльність українських інституцій вирізняється можливістю вчасно реагувати на виклики й зовнішні запити та залишатися гнучкими завдяки досвіду швидкої роботи.

Через рік після початку повномасштабного вторгнення інформант_ки відчували **можливість поступового повернення до середньострокових та довгострокових ініціатив**. Вони говорили про запит на появу довготривалих і системних форматів підтримання іноземними працівни_цями культури. Представни_ці українських інституцій, які взяли участь в інтерв'ю, були зацікавлені не тільки в запрошеннях до організації та проведення розових подій, дискусій чи обговорень. Вони висловлювали потребу в сталих програмах розбудови інституцій, де важливі досвід і опти-

ка представни_ць схожих іноземних інституцій та їхні наявні ресурси для покращення якості співпраці.

[Іноземні інституції можуть] допомагати, зокрема створювати програми підтримки <...>. Це про програмність, яку ми подекуди не можемо забезпечити в нашій ситуації, бо ми не маємо цього спокою для фокусованої роботи. Наша робота дуже рвана насправді. І будучи за цією межею прильотів, є потенційний шанс для відновлення програмної підтримки.

Представни_ця інституції, яка залучає україн_ок із-за кордону

Фінансування

Питання оплати праці було складним для української сфери культури й до початку повномасштабного вторгнення. З 24 лютого 2022 року воно загострилося через брак державного й місцевого фінансування та інфляцію. На думку інформант_ок, фінансової допомоги передусім потребують люди, які перебувають в Україні. Під час інтерв'ю працівни_ці культури ділилися думками щодо труднощів отримати стає фінансування на персональну індивідуальну діяльність, ширшу за межі проєктної роботи. Вони згадували про те, що в Україні більш поширеною є практика фінансування проєктів як із боку державних, так і приватних інституцій, які мають конкретний вимірюваний результат. Водночас їхній досвід взаємодії з деякими іноземними інституціями свідчив про наявність альтернативних шляхів фінансування. Як приклад наводили ініціативи Інституту гуманітарних досліджень Відня, які спрямовані на підтримання індивідуальної мистецької або дослідницької діяльності. Це означає, що українські культурні працівни_ці, котрі перебувають за кордоном, із більшою ймовірністю можуть погоджуватися на співпрацю з іноземними інституціями, які не ставлять вимог реалізації конкретного проєкту, а підтримують їхні індивідуальні запити.

Коли ти подаєшся [на грантову програму], ти маєш доказати державі цінність своєї роботи для держави. Чому твій індивідуальний проєкт, який направлений більше на розвиток тебе, а розвиток тебе — це є розвиток держави в перспективі, але потрібно от наголосити, що це дуже корисно для промоції України чи розвитку громади. Коротше, що ти не просто реалізуєш себе. Просто реалізувати себе — це для держави не корисно.

Культурн_а працівни_ця з високою мобільністю

Брак фінансування впливає як на інституційну спроможність організації, так і на сталість мистецьких практик індивідуальних художни_ць. Це ще один чинник, який не розвиває тяглу співпрацю та призводить до недовготривалості культурних ініціатив.

Залучення спеціаліст_ок

Окремим викликом респондент_ки називали **брак фахів_чинь**. Це пов'язано з недостатнім фінансуванням, що обмежує можливості організації залучати кваліфікованих спеціаліст_ок. Поза тим, через вимушену міграцію працівни_ць культури за кордон посилюється **запит на людей на місці**, в Україні. Учасни_ці дослідження говорили, що подекуди бракує ресурсу реалізувати всі проєкти повною мірою, це може сповільнювати реакцію на нові співпраці.

Учасни_ці інтерв'ю зазначали, що це знизило рівень вимог до досвіду кандидат_ок, яких залучають у проєкти в українські приватні інституції 2023 року. Цей виклик реактуалізує **потребу в професійній освіті**. Це також співзвучно одній із тем вступної промови Катерини Ботанової, що стосувалася потреби відновлення та вдосконалення культурно-мистецької освіти в Україні завдяки використанню мережі професіонал_ок із досвідом роботи в європейських та північноамериканських академічних і культурних інституціях.

Ну і тема, якої ми не торкалися, — освіта. Дуже важлива тема, тому що в цих галузях, про які ми говоримо вже годину, насправді немає професійної освіти. Ну вона є, але вона така, дуже інтуїтивна теж. Ті факультети, які я знаю: кураторство, мистецька критика <...> це професії, які я би не сказа_ла, що вони мають свою професійну освіту саме в Україні.

Культурн_а працівни_ця з високою мобільністю

На думку респондент_ок, брак професіонал_ок у культурній сфері також є чинником, що гальмує інституційний розвиток для напрацювання довгострокових стратегій та візій.

Зараз тут теж *next level*⁵ ускладнення: інституції мають продукувати своє знання про те, що вони роблять <...>. На цьому етапі для мене зріла інституція — це інституція, яка усвідомлює, що, крім виставок, вона має також робити більш довготривалі речі, дослідження бажано. Тобто без професіональних людей у команді чи запрошених це все працює недостатньо.

Культурн_а працівни_ця з високою мобільністю

Іншим аспектом проблеми є залучення фахів_чинь довгостроково, адже вони часто змінюють місце роботи, що пов'язано з обмеженими можливостями розвиватися професійно в межах короткострокової проектної діяльності. Представни_ці українських інституцій окремо зазначали, що молоді фахів_чині через брак фінансування змінюють не тільки місце роботи, а й сферу діяльності як таку.

Якщо порівняти внаслідок інфляції наші [в межах України] заробітні плати, які були [до початку повномасштабного вторгнення], з умовним ІТ-сектором... Я коли жартую зі студентами про те, куди вони підуть, то ясно, що в них ключовий шлях — це помучитись 1–2 роки в культурній сфері, хтось залишиться, а переважно всі підуть в ІТ. Ну або десь виїдуть на навчання за кордон далі.

Представни_ця інституції, яка залучає україн_ок із-за кордону

Досвід проживання війни

Досвід існування українських культурних дієв_иць у контексті війни зумовив зміни в побуті, до яких треба адаптуватися, та зміни психічного стану. Реактивна діяльність, робота з висвітлення чи документування подій війни впливають на моральний стан культурних працівни_ць. Під час асамблеї Катерина Радченко, засновниця міжнародного фестивалю сучасної фотографії *Odesa Photo Days*, зауважила про емоційне вигорання, яке почалося після 4 місяців роботи з документальними фотознімками війни. В інтерв'ю інформант_ки зазначали про потребу в практиках самовідновлення, використанні інструментів фасилітації та менеджменту роботи працівни_ць з урахуванням їхнього ментального стану.

Під час співпраці з українськими культурними дієв_ицями іноземні працівни_ці культури можуть частково не розуміти цього

⁵ Наступний рівень.

контексту: як технічних аспектів, наприклад неможливості перетину кордону військовозобов'язаними чоловіками від 18 до 60 років без спеціального дозволу, так і таких, що пов'язані з психічним здоров'ям. Респондент_ки згадували про необхідність пояснювати та проговорювати з представни_цями іноземних інституцій свій емоційний стан, який впливав на їхню професійну діяльність.

Бюрократичні аспекти

Учасни_ці інтерв'ю висвітлили низку бюрократичних викликів, з якими стикаються організації та індивідуальні дієв_иці в культурній сфері України під час спроб розробити внутрішні правила. Наприклад, вони змушені імпровізувати та приймати рішення особисто. Це може призводити до розмиття взаємодії, важчого розуміння відповідальності.

Деякі респондент_ки вказали на проблему у взаємодії з музеями за кордоном, яка пов'язана з браком адаптації українських контрактів до європейських стандартів. **Усунення цих юридичних перешкод може відбутися за допомогою впровадження єдиних стандартів контрактів, які б відповідали міжнародним вимогам та полегшували спілкування й співпрацю в галузі культури.**

Індивідуальні дієв_иці говорили про складнощі у веденні документообігу й брак досвіду врегулювання своєї співпраці з інституціями. Введення міжнародних стандартів на рівні локальної взаємодії всередині України може поліпшити й врегулювати умови співпраці всіх працівни_ць культури, дати досвід, який можна буде застосувати для міжнародної співпраці надалі.

ЗВ'ЯЗКИ Й МЕРЕЖІ: ВИКЛИКИ І ПОТРЕБИ

З початку повномасштабного вторгнення в українському культурному полі відбувалася розбудова зв'язків не лише в межах країни, але й з українськими працівни_цями культури, що перебували за кордоном. У межах дослідження ми поспілкувались з українськими інституціями, котрі співпрацюють з україн_ками за кордоном, і із самими дієв_ицями, які або мають високу мобільність, або проживають за межами України, аби дослідити приклади та особливості цієї взаємодії.

Учасни_ці асамблеї й глибинних інтерв'ю згадували про виклики і потреби щодо формування, збереження та укріплення зв'язків усередині українського інтелектуального поля. Основні виклики і потреби стосувалися міграції й вимушеного переміщення до та після 24 лютого 2022 року, контакту з росіянами, можливостей для обміну досвідом й агентності українських культурних дієв_иць у міжнародному полі. Серед інших викликів згадували про мовні обмеження й складність отримання дозволу на виїзд для чоловіків, навіть для робочих поїздок.

Міграція та вимушене переміщення

Одним із ключових викликів, пов'язаних із налагодженням зв'язків і розвитком мереж між українськими працівни_цями культури, називали зумовлені **міграцією**, зокрема **вимушеною**, труднощі взаємодії між працівни_цями культури. Деякі учасни_ці інтерв'ю згадували про збільшення дистанції та випадання з українського контексту через перебування за кордоном. Це пов'язано з тим, що частина українських культурних інституцій і куратор_ок може свідомо або несвідомо виключати з мистецьких проєктів тих, хто виїхав. Вони можуть пріоритезувати підтримання тих, хто зали-

шився в Україні. Водночас втрата зв'язків через виїзд може відбуватися поступово і непомітно, зокрема, через **брак активностей, які сприяють збереженню цих зв'язків.**

Учасни_ці інтерв'ю, які мали досвід вимушеного виїзду за кордон, згадували про відчуття **розділення між ними як людьми, які виїхали, та тими, хто залишилися в Україні.** Інформант_ки з високою мобільністю, які виїхали за кордон і залишалися там на момент проведення дослідження, висловлювали переживання щодо появи бар'єрів між ними та українським культурним середовищем після їх повернення. Крім цього, вони згадували про відчуття браку програм і проєктів, які були б спрямовані на те, щоби втримати їх у полі. Як одну з причин не повертатися в рідні міста учасни_ці інтерв'ю називали те, що туди поки не повертаються інші представни_ці мистецьких спільнот.

Я [докладаю] більше своїх особистих зусиль, аніж українське середовище прикладає зусиль, щоб втримати мене. Типу що мені як ми_стकिनі більше потрібна Україна, ніж Україні я, умовно кажучи. І це мене лякає в тому плані, що я сподіваюся на своє повернення найближчим часом в Україну, але боюся того, що я вже не належу до контексту і сприймаюся як ми_сткinya, як_а поверну_лася з еміграції — інша категорія культурних діячів та діячок, що поставить бар'єр між мною і середовищем.

Культурн_а працівни_ця з високою мобільністю

Учасни_ці інтерв'ю говорили про важливість реалізації **проєктів й активностей в Україні, що включають людей, які перебувають поза Україною.** Це може сприяти подоланню відчуття виключеності з українського контексту. Такими проєктами можуть бути виставки, які об'єднують тих, хто виїхали, і тих, хто залишилися в Україні, ініційовані українськими інституціями. Під час асамблеї художниця Дарія Кузьмич згадувала про важливість підтримання зв'язків із людьми, які живуть в інших країнах, і реінтеграції. Як приклад такого підтримання вона називала резиденції для українських культурних дієв_иць, які живуть за кордоном, а також тимчасові стипендії від українських інституцій. Такі програми, зокрема ініційовані з боку українських працівни_ць культури, можуть запобігати випаданню з українського поля та уможливлювати майбутнє повернення в Україну.

Під час інтерв'ю інформант_ки з високою мобільністю зазначали, що українські куратор_ки мають приділяти більше часу дослідженню сучасного українського мистецтва, а не керуватися лише власними знайомствами й мережами під час створення

виставок. Це сприятиме залученню тих художни_ць, які виїхали й можуть поступово втрачати зв'язок з українським інтелектуальним полем. Проте це потребує більших ресурсів і підтримання, зокрема фінансових і кадрових, як із боку інституцій, так і з боку органів державної або місцевої влади.

Частина інформант_ок наголошувала на важливості **підтримання вразливих груп** культурних дієв_иць, наприклад художни_ць із дітьми, ЛГБТК+, представни_ць національних спільнот, які вимушено виїхали за кордон, з боку іноземних культурних інституцій. На їхню думку, таке підтримання, зокрема, з боку іноземних культурних інституцій має бути довгостроковим і сталим. Це можуть бути резиденції, які тривають не один-два місяці, а пів року — рік.

Деякі представни_ці інституцій в інтерв'ю зазначали, що для них важливо **працювати з персональними досвідами художни_ць за кордоном**, які відображені в їхній творчості. Рефлексія щодо війни з іншого контексту (людини поза межами України) може бути однією з тем для створення подій в Україні й за кордоном.

Формат резиденції передбачає участь митців і мисткинь, кураторів і кураторок із різних регіонів. І ми їх запрошуємо, тому що нам важливо подивитися на власний контекст під новим кутом. Тобто людина, яка приїжджає ззовні, може трошки інакше осмислити всі ці процеси.

Представни_ця інституції, яка залучає україн_ок із-за кордону

Водночас частина представни_ць інституцій зазначила, що **свідомо не залучає культурних дієв_иць, які емігрували**, зокрема, до роботи над темами, пов'язаними з війною, через виклик існування в інших контекстах. Це може бути пов'язано з етичними питаннями щодо можливості такої співпраці, тобто чи може культурн_а працівни_ця працювати із чутливими темами, що стосуються війни, не перебуваючи в цей час в Україні.

Культурним працівни_цям, які тимчасово перебувають за кордоном, важлива можливість **репрезентувати себе в Україні**. Вони докладали додаткових зусиль для участі у відкритих конкурсах⁶ проєктів в Україні, аби компенсувати відсутність нетворкінгу наживо й не випадати з поля. Рівень їх залученості може відрізнятися залежно від кількості та глибини зв'язків у сфері, які вони

⁶ Open calls.

мали до початку повномасштабного вторгнення, що ставить деяких ми_стких у більш привілейоване положення.

Учасни_ці інтерв'ю зауважували, що одна з труднощів у роботі з ми_сткими за кордоном полягала в тому, що іноді важко розв'язувати питання виробництва, якщо художни_ця не може бути присутн_юю **фізично** для особистої участі в процесі створення роботи. Водночас представни_ці українських інституцій бачать потенціал у наданні можливості україн_кам за кордоном приїздити на кілька місяців для спільної роботи над проектами в Україні. Це може розширювати коло можливостей для співпраці, залучати їх не тільки як ми_стких, які експонуються.

Під час інтерв'ю деякі представни_ці інституцій говорили про практику залучення українських працівни_ць із-за кордону на **часткову зайнятість**. Їм було важливо підтримувати зв'язки з культурними дієв_ицями, які мають релевантний досвід. Водночас вони не могли запропонувати їм повну зайнятість із заробітною платою, достатньою для життя за кордоном.

Деякі представни_ці інституцій згадували про підтримання **освіти** окремих співробітни_ць, зокрема тих, хто тимчасово або постійно перебували за кордоном, як реакцію на труднощі залучення спеціаліст_ок в Україні. Вони налагодили інструменти взаємодії в умовах, коли частина працівни_ць перебувала за кордоном. На їхню думку, там навчання і розвиток відбувалися швидше, ніж це могло б бути в Україні під час повномасштабної війни. Респондент_ки називали це *внеском у майбутнє*, бо для україн_ок за кордоном важливо залишатися інтегрованими в українське інтелектуальне поле та мати змогу продовжувати розвивати кар'єру в Україні. Також мережі й контакти окремих культурних працівни_ць є цінними для розширення географії проектів усієї інституції.

На асамблеї згадували про залучення україн_ок за кордоном як можливість пом'якшувати труднощі, що виникали після масованих атак Росії на енергетичні системи України та війни загалом. Протягом зими 2022–2023 рр. така співпраця підтримувала організацію робочих процесів, оскільки україн_ки за кордоном перебували в більшій безпеці й могли продовжувати працювати у звичному режимі. Вони мали постійний доступ до електрики та інтернету, масовані ракетні обстріли України не мали додаткового впливу на їхній режим дня.

Під час інтерв'ю також згадували про необхідність створювати можливості й програми, зокрема, з боку українських інституцій для **повернення** тих, хто вимушено виїхали з України.

Прикладом такої програми може бути *Vidnova Fellowship Ukraine* — можливість отримати тримісячну стипендію і нетворкінг з українськими та європейськими партнерськими організаціями для тих, хто вимушено виїхали з України після 24 лютого 2022-го, але вирішили повернутися й відновити професійну діяльність в Україні.

Інституційна взаємодія та обмін досвідом

Співпраця українських інституцій із культурними дієвцями з України, які працюють в іноземних культурних інституціях, може бути каталізатором міжінституційних партнерств. Україн_ки, котрі постійно працюють в українських інституціях та долучаються до програм стажування або інших форматів залучення, як-от *fellowships*⁷, в іноземних інституціях, виконують роль амбасадорів цих інституцій в Україні. Вони можуть транслювати запити, ділитися темами, що складають спільний інтерес, чи поєднувати обидва контексти у своїй практиці, можуть виконувати роль консультант_ок для розбудови мережі зв'язків для українських інституцій. Поза тим, існує практика підтримання спілкування українських дієв_иць з україн_ками, які проживають за кордоном та постійно залучені до діяльності іноземних інституцій, задля розуміння взаємних потреб і швидкої ініціації міжінституційної співпраці.

Цінним є, очевидно, той досвід, який вони [україн_ки, які працюють в установах за кордоном] там отримують, досвід взаємодії, досвід інакших, можливо, робочих рівнів, інакших ситуацій, інакших взаємозв'язків, інакших мереж, партнерства. Тому що це... наші двері... в ці установи, з якими, можливо, ми би і не комунікували в принципі. Або шлях був би набагато довшим для того, щоб налагодити спільні взаємодії. Завдяки цим людям ця дорога скорочується в часі.

Представни_ця інституції, яка залучає україн_ок із-за кордону

Представни_ці українських інституцій під час інтерв'ю згадували про цінність досвіду українських культурних дієв_иць, які певний час працювали чи працюють за кордоном. Залучення таких працівни_ць, як куратор_ок, радни_ць, співорганізатор_ок подій в Україні, є можливістю для винайдення нових форматів програм або проєктів. Це можуть бути, наприклад, дослідження крос-секторальних перетинів, інтеграція ідей та концепцій, які виникли внаслідок перебування в іншому контексті або культурному полі.

⁷ Гостьові дослідники.

Те, що є в нас завдяки їм [україн_кам за кордоном], — це теж віддаленість перспективи. І особливістю є те, що вони завдяки а) безпеці і б) роботі в інших установах отримують нові властивості трошки [інакше] бачити звичні для нас речі. І забуті, зокрема, зі сторони війни. <...> Відповідно, вони мають трошки інакшу оптику, яка є посередині поміж оптикою західної людини, яка живе без війни в принципі, а тільки з подорожчаннями і певними некомфортностями.

Представни_ця інституції, яка залучає україн_ок із-за кордону

Серед прикладів експертизи, якої набувають куратор_ки, котрі перебувають за кордоном, згадували феміністичну оптику, інклюзивні кураторські практики та інструменти розширення аудиторії мистецьких подій, зокрема залучення глядач_ок різного віку та з різним досвідом відвідування заходів. Під час асамблеї Карен Ягодін, виконавча директорка таллінського Музею окупації та свободи *Vabamu*, озвучила приклад залучення мережі естонських культурних дієв_иць за кордоном у більш довготривалій перспективі. Вона розказала про практику запрошення естонців, які виїхали за кордон протягом останніх 10–15 років, до діяльності наглядової ради музею, що передбачає їх залучення щоквартально всього на декілька годин.

Іншим інструментом включення набутого за кордоном досвіду може бути запрошення тих, хто його мають, на **публічні дискусії** або **діалоги** для обговорення актуальних проблем українського культурного й мистецького середовищ. Це може бути як широка рамка тем про те, чим є українська культура, так і точкові питання про проблеми та виклики в діяльності молодих художни_ць. Це пов'язано з тим, що з початку повномасштабного вторгнення частина українських культурних працівни_ць отримала досвід професійного становлення й розвитку за кордоном, який може бути релевантним і корисним для українського інтелектуального поля.

За словами учасни_ць інтерв'ю, іноді вони в їхній індивідуальній діяльності за кордоном отримували запит на презентацію ідей та наративів усього культурного поля, а також відчували відповідальність за цю репрезентацію. Тому вони бачили потребу у створенні чітких **наративів та ідей для представлення України за кордоном**. На їхню думку, це могло б відбутися в результаті діалогу між культурними працівни_цями, які перебувають за кордоном, і тими, хто проживають в Україні. Постійна співпраця з українськими інституціями, участь у дискусіях в Україні можуть сприяти збільшенню можливостей транслювати ідеї та позиції їхніх представни_ць для взаємного навчання, обміну ідеями між українським і закордонним культурними середовищами.

Ми розуміємо, що ми маємо дати зрозуміле бачення для зовнішнього глядача і глядачки, що таке українська культура, культура в Україні. Українська версія авангарду чи щось таке. Але ці питання попередньо не були пропрацьовані достатньо. І знову ж ми робимо подвійну роботу зараз. Ми намагаємось розповідати про себе, але всередині України ми не встигли про це поговорити. І тому ми розробляємо апарати й підходи в такому турборежимі, стресовому режимі.

Культурн_а працівни_ця з високою мобільністю

Серед викликів учасни_ці інтерв'ю згадували про проблему **одноразової співпраці** як в Україні, так і за кордоном. Це означає, що після завершення проєктів працівни_ці культури не підтримують взаємодії та не розвивають зв'язків, які сформувалися. Через це однією з ключових потреб інформант_ки називали **побудову й налагодження довготривалих сталих зв'язків** як у межах українського інтелектуального поля, так і з іноземними працівни_цями культури. На думку учасни_ць дослідження, такі зв'язки можуть підтримувати й розвивати культурні інституції.

Під час інтерв'ю респондент_ки ділилися тим, що після року повномасштабної війни представни_ці іноземних інституцій, зокрема музеїв та галерей, які мали зв'язок і досвід роботи з україн_ками до 24 лютого 2022 року, висловлювали бажання поглиблювати співпрацю та ініціювати більшу кількість проєктів. Вони мали запит на розширення **мапи контактів з україн_ками для отримання нових партнерств** і налагодження більш довготривалої та системної співпраці. Зокрема, учасни_ці інтерв'ю зазначали тенденцію в прагненні деяких іноземних інституцій перейти від несистематичної співпраці з персональними контактами до залучення більшої кількості українських культурних дієв_иць для **аналізу постколоніальної оптики** іноземних інституцій щодо України.

Одним із ключових факторів налагодження співпраці з іноземними працівни_цями культури учасни_ці дослідження називали **особисті зв'язки**. Поширеним сценарієм їх побудови було залучення представни_ць українських інституцій до **короткотривалих іноземних програм**, наприклад стажувань чи резиденцій. Водночас можливість вийти за межі одноразового культурного проєкту й заглибитися в контекст і діяльність однієї інституції може сприяти створенню більш сталих партнерств. Це також може бути можливістю зрозуміти, які працівни_ці культури в інших країнах працюють зі схожими темами, з ким збігаються цінності та візія. Інформант_ки в інтерв'ю наводили приклади нових проєктів з іноземними партнерами, які вони змогли розпочати напямую без відкритих конкурсів⁸ завдяки попереднім досвідам резиденцій.

⁸ Open calls.

І теж в нас є такі плани, які складніше організовувати, ніж культурні проєкти. Це саме нетворкінгові поїздки команд в європейські країни для того, щоб налагоджувати ці контакти. Тому що нам цікавий досвід і побутових питань, організації роботи інституцій, і структури роботи команди, і структури графіків, і, звісно, досвід роботи із митцями, досвід складних продакшенів і різних виставок.

Представни_ця інституції, яка залучає україн_ок із-за кордону

Учасни_ці асамблеї також згадували, що поява та розвиток особистих контактів і зв'язків, набутих до повномасштабного вторгнення, відбувалися завдяки досвіду **освіти за кордоном, участі в міжнародних заходах, знанню іноземних мов**. Під час інтерв'ю представни_ці інституцій, які ставлять у пріоритет співпрацю з україн_ками за кордоном, називали високий рівень знання іноземних мов однією з вимог до співробітників. Водночас контакти та партнерства як з іноземними інституціями, так і з україн_ками за кордоном часто є **випадковими**, адже пов'язані з особистими зв'язками лідер_ок організацій чи окремих дієв_иць.

Інший аспект, який сприяє розбудові міжнародних партнерів, — це **мобільність**⁹, розвиток якої посилюється внаслідок повномасштабного вторгнення. Це було зумовлено спрощеними умовами й подовженим терміном перебування за кордоном. Прикладом використання мережі контактів тих, хто проживають за кордоном або мають високий рівень мобільності, може бути їх залучення в ролі проєктних менеджер_ок та куратор_ок до створення нових програм чи проєктів за кордоном або мандрівних проєктів.

Представни_ці українських інституцій згадували про складність у розширенні географії проєктів за кордоном та залученні нової аудиторії, яка знайома з українськими культурними продуктами й орієнтується в контексті. Для виходу за межі лояльних до України аудиторій україн_ки за кордоном або з високим рівнем мобільності в ролі менеджер_ок чи куратор_ок можуть стати ланкою для **налагодження взаєморозуміння та пошуку дієвих інструментів роботи з місцевою аудиторією**, оскільки вони можуть наживо працювати з місцевими контекстами й людьми.

Однією з потреб щодо співпраці з українськими працівни_цями культури називали необхідність створення й розвитку **платформ для дискусій й обміну думками**, які б співіснували одночасно й посилювали різноманіття поглядів, а також були б включені

⁹ Варто зазначити, що під час воєнного стану військовозобов'язані чоловіки від 18 до 60 років не мають можливості перетину кордону без спеціального дозволу.

в європейський простір. Одн_а культурн_а працівни_ця в інтерв'ю згадал_а про брак сталих майданчиків для дискусії та критики, оскільки частина культурних медіа із часом припиняє свою роботу або припиняє бути місцем актуальної мистецької дискусії. Це також зумовлює короткострокову інституційну пам'ять, оскільки статті, опубліковані на цифрових медіаплатформах, можуть зникати після їх закриття. А тому існує потреба як у фінансовому підтриманні культурних медіа, так і в архівуванні цифрових матеріалів про українське візуальне мистецтво.

Ті платформи наче існують... в олімпійській системі передачі палиці один одному. Одна помирає і закривається, інша бере на себе цю відповідальність в іншій якості. Зараз ArtsLooker залишився і «Суспільне». До цього був YourArt, перед цим був «Коридор», перед цим був ART Ukraine.

Культурн_а працівни_ця з високою мобільністю

Серед потреб також називали розвиток **міждисциплінарності**, залучення й спільну роботу представни_ць різних сфер культури. Це посилювало б взаємодію між культурними спільнотами та дієв_ицями з різних секторів культури. Також згадували про потребу створення платформи, на якій були б зібрані можливості й проекти як українські, так і іноземні, але орієнтовані на український контекст.

Суб'єктність українських працівни_ць культури

Учасни_ці асамблеї й інтерв'ю висловлювали запит на посилення суб'єктності й агентності як усередині українського інтелектуального поля, так і в межах взаємодії з іноземними працівни_цями культури. Під час інтерв'ю згадували про те, що до повномасштабного вторгнення значна частина європейських працівни_ць культури не визнавала агентності й суб'єктності України, сприймала її як частину пострадянського простору, російську колонію, додаток до російського світу та не підважувала імперіалістичних політик Росії щодо української культури.

Одним із чинників такого сприйняття з боку іноземних культурних інституцій і дієв_иць був **колоніальний досвід України, зумовлений її історичними зв'язками з Росією**. Тому українським культурним дієв_ицям доводилося як самим переосмислювати свої погляди, так і вести просвітницьку роботу для іноземних працівни_ць культури. Натомість після року повномасштабної війни, на думку учасни_ць інтерв'ю, стереотипне бачення України посту-

пово змінилося, зокрема, через посилення уваги до неї й просвітницькі та адвокаційні зусилля українських працівни_ць культури. В інтерв'ю також згадували про периферійність знання серед іноземних аудиторій та обмеженість джерел про українську культуру, які були однією з причин браку дискусій між українськими працівни_цями культури й можливостей для презентації сучасного українського мистецтва за кордоном.

У межах асамблеї й інтерв'ю одними з труднощів у співпраці з іноземними працівни_цями культури називали ставлення до українських культурних дієв_иць, зокрема, згадували про проблему **нерівного, зверхнього або поблажливого ставлення, зумовленого колоніальними політиками й практиками європейських інституцій**. На думку учасни_ць дослідження, це підважує можливість взаємного обміну досвідом. Вони ділилися своїм досвідом взаємодії з представни_цями іноземних інституцій, які не визнавали експертизи україн_ок і хотіли їх «навчити» чогось.

Більшість європейських інституцій до нас не ставляться рівно. І вони вважають, що ми чогось не вміємо, не знаємо. Ми зараз готуємо проєкт, і нам підправляють тексти. Зверхнє чисто західне ставлення до спеціалістів з країни «третього світу». Чиста колоніальна така тема.

Представни_ця інституції, яка не залучає україн_ок із-за кордону

Водночас під час асамблеї й інтерв'ю згадували про те, що стажування, резиденції та залучення до роботи європейських інституцій із початку повномасштабного вторгнення допомогли посилити впевненість щодо власних знань і досвіду та подолати так званий комплекс меншовартості. На думку Валерії Шиллер, незалежної кураторки, письменниці та редакторки, українські культурні працівни_ці можуть навчатися в іноземних працівни_ць культури, але не є «гіршими» за них. Під час інтерв'ю також говорили про важливість рівноцінного обміну й балансу в співпраці з іноземними працівни_цями культури.

Учасни_ці дослідження зауважували, що досвід роботи в європейських інституціях був корисним для розуміння викликів та основних потреб європейського культурного середовища. На їхню думку, досвід залучення україн_ок у процес реалізації сталих програм в окремих інституціях допоміг знайти інструменти побудови діалогу щодо актуальних для цього поля тем. Крім цього, представни_ця інституції, яка не залучає україн_ок за кордоном, зазнача_ла, що завдяки цьому досвіду україн_ки, долучені до роботи європейських інституцій, можуть сприяти розвитку деколонізаційної оптики й практики в цих інституціях.

Щодо співпраці з іноземними працівни_цями культури інформант_ки згадували про потребу **включення й залучення українських культурних дієв_иць до програмної діяльності іноземних інституцій**, зокрема до ширших дискусій про питання нерівностей або екологічної кризи. Це б допомогло змінити фокус на репрезентації україн_ок як жертв війни й посилило агентність України в міжнародному культурному полі.

Мені особисто бракує включення, залучення українських митців, українських культурних дієвців до тих програм і тих діалогів, які культурні інституції провадять в своїй нормальній діяльності. Тобто ситуації, не коли для україн_ок робиться якийсь спеціальний виняток чи спеціальна програма... але коли українське мистецьке середовище, той контент, з яким українські митці працюють, сприймається як важливий для того, щоб їх включали в спільні виставки, міжнаціональні, в діалогові програми, в публікації, в антології.

Культурн_а працівни_ця, як_а виїхал_а з України

Один із ризиків довгострокової співпраці з іноземними культурними інституціями пов'язаний із тим, що представни_ці цих культурних інституцій можуть бути неготовими солідаризуватися з українськими культурними працівни_цями й приймати їхню перспективу, наприклад, щодо презентації російського мистецтва. Це може призводити до того, що україн_ок залучають із більшою охотою на менеджерські позиції, але не враховують їхнього бачення щодо концептуальних питань.

Куратор_ки іноземних інституцій також можуть свідомо або несвідомо створювати програми, які намагаються об'єднати представни_ць різних країн у загальну групу *artists at risk*¹⁰, що в деяких випадках є узагальнювальною практикою. Прикладом такого проєкту була ініціатива *State of the ART(ist)*, організована фестивалем *Ars Electronica* як реакція на повномасштабне вторгнення Росії в Україну. Проте вона була адресована як україн_кам, так і художни_цям, активіст_кам або дослідни_цям, хто мають досвід життя в репресивних авторитарних режимах і обмежену мистецьку свободу, зокрема росіянам і білорусам. Тому існує потреба залучати україн_ок на етапі концептуального планування таких програм і проєктів, щоби уникнути можливих непорозумінь на етапі їх реалізації.

Учасни_ці асамблеї й інтерв'ю також згадували про потребу, аби іноземні культурні дієв_иці приїжджали в Україну й на

¹⁰ Ми_стині в ризику.

місці працювали з українським контекстом. Це могло б допомогти змінити їхнє уявлення та ставлення до співпраці з україн_ками, а також сприяти утворенню нових партнерств. Прикладом такої взаємодії є програма *What's next? Safe cultural multi-spaces for the multidisciplinary reflection of (post)war and (post)crisis European identity*, співорганізована агенцією *proto produkciia*, у межах якої художни_ці, які проживають у ЄС, мали можливість долучитися до короткострокової резиденції для дослідження тем мистецтва на периферії, децентралізації та міждисциплінарності.

Одним із ключових викликів для агентності всередині українського інтелектуального поля називали **брак дієвих можливостей для об'єднання й боротьби за власні права**. Під час асамблеї Дарія Кузьмич наводила досвід Німеччини, де спілка ми_сткий може підтримувати й захищати інтереси ми_сткий. Натомість, на її думку, в Україні існують недієві структури, які перебувають поза полем реальних професійних ми_сткий, попри те, що частина культурних дієв_иць до них належить.

Прекарні й незахищені умови праці, які існують у частині українських культурних інституцій, можуть посилювати дистанціювання українських культурних дієв_иць, які мають досвід роботи за кордоном і уявлення про діяльність іноземних профспілкових організацій, від українського культурного поля. А тому існує потреба в переосмисленні практик інституцій, які були створені в радянський період історії України і які не мають дієвих механізмів захисту прав культурних працівни_ць у сучасних умовах, або створенні нових інституцій для об'єднання й захисту прав українських культурних працівни_ць. Сучасні професійні організації або асоціації на кшталт *European Visual Artists*, *The Visual Artists Association* або *Artists' Union England* можуть також ставати платформами для пошуку можливостей і ресурсів, кооперації та обміну досвідом культурних дієв_иць.

Серед викликів згадували **контакт із росіянами** й зумовлені цим конфлікти. Учасни_ці інтерв'ю зазначали проєкти, у яких беруть участь росіяни і в які запрошують україн_ок. Це спричинює ситуації, коли українські культурні дієв_иці вимушені відмовлятися від участі в таких проєктах. Інформант_ки наводили приклади, що в таких ситуаціях не всі іноземні інституції стають на бік україн_ок і виключають росіян. Вони також згадували, що з перспективи іноземних інституцій, які запрошують у проєкти україн_ок і росіян, україн_ки створюють проблеми, мутять воду, псують атмосферу.

Вони [художни_ці] дізналися, що [у проєкті] братиме участь росіянка, про що не було заявлено, і вони дізналися це тільки на уже онлайн-зустрічі з організаційних питань. І вони виступили проти цього, але викинули з проєкту їх. <...> Прикриваючись політикою недискримінації і толерантності.

Культурн_а працівни_ця з високою мобільністю

Водночас деяким учасни_цям інтерв'ю складно розділяти радикальні висловлювання або практики коле_жанок щодо росіян. Проте вони зазначали, що намагаються це толерувати під час спільної роботи. Крім цього, частина інформант_ок згадувала про важливість проявлення чутливості до українських працівни_ць культури в питанні взаємодії з росіянами або білорусами. Вони також висловлювали міркування щодо важливості **діалогу між україн_ками** й загрози необґрунтованого кенселінгу українських культурних дієв_иць.

Передчасний кенселінг одне одного — це теж, мабуть, не те, до чого ми маємо прийти, особливо коли ми кенселимо людей... які дуже багато зробили для чогось спільного.

Культурн_а працівни_ця з високою мобільністю

З огляду на висловлені думки в більшості українських культурних дієв_иць, які брали участь в асамблеї або дослідженні, є потреба в розмежуванні проєктів, до яких долучені українські та російські культурні працівни_ці. Попри те, що деякі представни_ці українського інтелектуального поля можуть толерувати контакт із росіянами на індивідуальному рівні, на рівні інституцій проєкти, які передбачають взаємодію україн_ок і росіян, можуть бути недоречними й етично неприйнятними з боку україн_ок до завершення війни й повного відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаних кордонів.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Українське інтелектуальне поле з обережністю можна називати цілісним. Натомість зв'язки всередині поля, імовірно, можна схарактеризувати як гетерогенні або неоднорідні. Попри брак цілісності, учасни_ці асамблеї й інтерв'ю визнавали важливість **взаємодії й співпраці** між українськими культурними дієв_ицями. Спільний травматичний досвід переживання подій повномасштабної війни вплинув на посилення тенденції **об'єднання** українських культурних працівни_ць.

На початку повномасштабного вторгнення з'явилася хвиля швидкого короткострокового підтримання українських культурних дієв_иць із боку іноземних працівни_ць культури. Це допомогло українським культурним працівни_цям відновити або продовжити свою професійну діяльність у кризовий момент. На думку учасни_ць дослідження, така допомога була важливою й необхідною. Водночас після півтора року повномасштабної війни більш нагальною стає потреба **довгострокових активностей, програм та проєктів**, спрямованих на підтримання україн_ок і посилення їхніх зв'язків між собою та з іноземними культурними дієв_ицями.

Також існує потреба **налагоджувати співпрацю з тими, хто виїхали, особливо після початку повномасштабного вторгнення, тому відчують випадання з поля** і, як наслідок, можуть поступово втратити зв'язок із ним. Це може відбуватися завдяки програмам і проєктам, які ініційовані українськими інституціями, зокрема завдяки іноземному фінансуванню, і спрямовані на посилення міжкордонної взаємодії між українськими культурними дієв_ицями.

Одним із висновків дослідження є важливість **локальних зв'язків і спільнот**, зокрема фізичних просторів для об'єднання, творення та посилення спільнот. А тому одними з ключових запитів учасни_ць асамблеї й інтерв'ю були створення та розвиток можливостей для **нетворкінгу й мережування**, вибудова мереж солідарності, а також офлайн-спілкування україн_ок та українсь-

ких інституцій. Крім цього, важливим є підтримання політики децентралізації й розвиток місцевих інституцій та ініціатив, які перебувають поза культурними центрами, такими як Київ або Львів.

Однією з потреб є розвиток **суб'єктності й агентності** українських культурних діячів у міжнародному культурному полі. Це може відбуватися завдяки посиленню української культурної політики, репрезентації українських художників не лише на виставках, сфокусованих на російській війні проти України, включенню працівників культури в програмну діяльність іноземних інституцій. Це також важливо для посилення солідарності з Україною й розвитку чутливості до контексту українського інтелектуального поля з боку іноземних працівників культури.

Взаємодія з росіянами є одним із найбільш дискусійних питань. Більшість учасників інтерв'ю висловлювала тези щодо неможливості такої взаємодії в сучасних умовах. А тому проєкти, які передбачають контакт між українцями й росіянами, навіть участь у спільних виставках або фестивалях, можуть бути недоречними й нечутливими до українських культурних діячів, принаймні до перемоги України й повного відновлення її територіальної цілісності в межах міжнародно визнаних кордонів.

Рекомендації для іноземних працівників культури, а саме для національних культурних інституцій, національних та міжнародних фондів, національних і міжнародних ГО:

- Підтримання довгострокових й сталих програм для допомоги українським культурним діячам, які вимушено виїхали після початку повномасштабного вторгнення. Пріоритетною аудиторією таких програм мають бути представники вразливих груп, зокрема художники з дітьми, ЛГБТК+, етнічні спільноти. Це можуть бути довгострокові резиденції, стипендії або *fellowships*, які тривають пів року — рік, або можливості для працевлаштування в іноземних інституціях.
- Залучення українців до програмної роботи іноземних культурних інституцій, наприклад музеїв, галерей, культурних центрів, фестивалів, громадських або дослідницьких організацій, для довгострокової співпраці. Це сприятиме зменшенню вразливості українських культурних діячів за кордоном і, ймовірно, у майбутньому допоможе налагодити міжінституційні зв'язки й партнерства з українськими інституціями. Це також може мати вплив на трансформацію колоніального бачення й практик іноземних інституцій

щодо українських культурних дієв_иць, а також посилення чутливості до українського контексту.

- Підтримання локальних інституцій і проєктів, ініційованих інституціями з маленьких міст України, вимушено переміщених організацій або тих, що перебувають ближче до лінії фронту чи російського кордону. Це надасть ресурси менш спроможним працівни_цям культури, зокрема тим, хто постраждали в умовах повномасштабної війни. Це також може посилити розвиток місцевих культурних зв'язків і спільнот в умовах політики децентралізації.
- Підтримання платформ й активностей, спрямованих на мережування українських культурних дієв_иць у сфері візуального мистецтва. Це можуть бути короткострокові поїздки для обміну досвідом або тематичні події, наприклад форуми. Посилення можливостей для нетворкінгу сприятиме розвитку й укріпленню зв'язків усередині українського інтелектуального поля у сфері візуального мистецтва.
- Створення й підтримання платформ для обміну та представлення інформації про закордонні активності, пов'язані з українським контекстом. Це сприятиме посиленню зв'язків між культурними дієв_ицями, які перебувають за кордоном, та працівни_цями культури в Україні. Крім цього, це може впливати на збереження фокуса українських ми_ст_кинь, які живуть за кордоном, на українському контексті.
- Створення й підтримання можливостей для україн_ок, котрі емігрували або виїхали з України після початку повномасштабної війни, працювати з українським контекстом, наприклад брати участь у виставках або приїжджати в Україну на резиденції. Це дасть можливість українським культурним працівни_цям відновити зв'язки з українським інтелектуальним полем, які були втрачені внаслідок міграції, посилити наявні зв'язки, які можуть поступово втратитися за умови браку таких можливостей, та створити нові. Це також може запобігати випаданню українських культурних дієв_иць з українського інтелектуального поля.
- Розвиток практик спільного обміну досвідом і мережування між українськими й іноземними культурними дієв_ицями. Це можуть бути як короткострокові спільні поїздки, зокрема освітні, так і триваліші програми або резиденції. Це також можуть бути кількаденні нетворкінгові зустрічі, які об'єднують учасни_ць з України та інших країн. Це допоможе налагодити

співпрацю між українськими й іноземними культурними працівниками й посилить зв'язки всередині українського інтелектуального поля.

- Створення й підтримання можливостей для іноземних культурних діячів працювати з українським інтелектуальним полем, зокрема приїжджати в Україну на програми обміну або резиденції. Це сприятиме налагодженню міжнаціональних зв'язків і партнерств. Це також може створити можливості для більш глибокого розуміння українського контексту.

Створено:

Українським інститутом, Київ
Cedos, Київ

У партнерстві з:

CEC ArtsLink, Нью-Йорк

За редакцією:

Анастасія Мануляк, керівниця напряму «Візуальне мистецтво», Український інститут

Марія Волчонок, програмна менеджерка напряму «Візуальне мистецтво», Український інститут

Над дослідженням працювали:

Олена Сирбу, координаторка й авторка дослідження

Марія Коробко, авторка дослідження

Юлія Назаренко, долучалась до польового етапу дослідження

Іван Вербицький, внутрішній рецензент

Ксенія Рибак, зовнішня рецензентка

Літературна редакція української версії: Ольга Бобрь

Літературна редакція англійської версії: CEC ArtsLink

Кураторська група Асамблеї ArtsLink 2022 та рецензент_ки:

Лія Достлєва

Андрій Достлєв

Анна Гайдай

Юлія Костерева та Юрій Кручак

Документ презентовано на Асамблеї ArtsLink 2023, куратор та організатор CEC ArtsLink.

За підтримки:

Trust for Mutual Understanding

Kirby Family Foundation